F. M. DOSTOJEVSKI

KRIST I ŽIDOVI

92321

F. M. Dostojevski: KRIST I ŽIDOVI

Biblioteka »Radovi«
4

Urednik:
Drago Šimundža

Izdavač: Crkva u svijetu — Split
Odgovara: Dr. Drago Šimundža
Zrinsko-frankopanska 14, Split
Korektor: Vlasta Mužić

Tisak: Tiskara DES — Split

F. M. DOSTOJEVSKI

KRIST I ŽIDOVI

Priredio
JOSIP MUŽIĆ

crkva u svijetu
SPLIT — 1980.

O DOSTOJEVSKOM

... Samo neosobnost može u susretu s Dostojevskim ostati ravnodušna, ne poželiti da postane sveta. Dakako, on ne izaziva svakoga podjednako. Posebno jedinstven doživljaj Dostojevskog opisao je Berdjajev u Pogledu na svijet Dostojevskog. Prema njemu za Dostojevskog postoji toliko zla i patnje zato, što u temelju svijeta postoji sloboda, na kojoj počiva sve dostojanstvo svijeta i čovjeka. Kad bi svijet bio samo dobar, onda Bog ne bi bio nuždan, svijet bi bio bog. Čovjek, koji se, stradajući kroz iskustvo zla, ne pokaje, ruši se i demonizira.[1] Aljoša Karamazov, za razliku od Berdjajeva, potaknut bolom nevinih, odgovor traži u misteriju Kristovog žrtvovanja. Sam Dostojevski već je u doba svoje mladenačke nevjere i sumnje bio blizak rado ponavljanoj misli, da bi on, kad bi mu tko »matematički dokazao«, da je istina izvan Krista, odlučio radije ostati s Kristom, nego s istinom (Demoni). Dostojevskom je Krist bio mjerilo vrijednosti, i zato je po njemu ljubav upravljena prema sebi razvrat, put u samouništenje, koji pretvara osobu u nebiće. Međutim, Berdjajev analizirajući shvaćanje ljubavi u Dostojevskog, zamjera mu jedino, što žena u njegovim djelima nema samostalne uloge. Ona je samo trenutak u sudbini muškarca, kušnja u tragediji

[1] Dostojevski je (prema onome što je pričao Vsevolodu Solovjevu) tek kroz patnju robije »sam sebe shvatio... Krista shvatio«, tako da je u tom smislu Sibir bio za njega »velika sreća«. Potpuno je razumljivo što je taj Bogotražitelj gorljivo objašnjavao L. N. Strahovu kako »prezire obični, službeni način razgledavanja različitih znamenitih mjesta po vodičima... njega ne zanimaše mnogo ni priroda, ni povijesni spomenici, ni umjetnine, izuzevši najveće, sve svoje zanimanje je obratio na ljude...«

njegova duha, stihija, koja izaziva strast i razdvajanje muške osobnosti. Dostojevski doista ne naglašava androgenost čovjekove naravi, koja u njegovim djelima gotovo uvijek ostaje sama i nemoćna da se sjedini s voljenom ženom. Ovo je osobito važno s obzirom na to, da Dostojevski koji je inače svjestan kršćanskog učenja, da muško i žensko tvore jedno biće, osobno uvjerava ženu Anu u svoju strastvenu ljubav.[2] On, koji je poznavao blud, priznaje ženi Ani, da ju je kroz četrnaest godina braka toliko volio, da je nije prevario niti u mislima. Ona pak vjeruje, da je on »najbolji čovjek na svijetu ... božanstvo«, pred kojim je »spremna provesti sav ... život na koljenima«.[3] Njoj se može vjerovati da su oboje bračni život proveli »u najvećoj mogućoj zemaljskoj sreći«, ali kad on to ne ističe ni kroz jedan od mnogih autobiografskih likova, to može samo značiti, da mu je androgenost ideal, koji stvarno, barem u svoj svojoj punini, ne postoji.

●

[2] Dostojevski, (koga je Ana V. Korvin-Krukovska odbila kad je zaprosio iz uvjerenja da se njegova žena treba »potpuno posvetiti njemu, dati mu sav svoj život i samo o njemu misliti«), ponavljao je Ani da je ona »jedina žena, koja ga je shvatila«. Od prve žene, bolesne Marije Dimitrijevne (koju je upoznao u Sibiru nakon robije, dakle u doba njegove najnezadovoljenije putenosti!), odijelio se, kad mu je priznala, da ga mrzi i da ga je varala s jednim probisvijetom, ali se o njoj materijalno brinuo sve do njezine smrti.

[3] Ana G. Dostojevski, *Dostojevski moj muž*, Bompiani, Milano, 1977, s. 73, 174, 276, 280.
Identifikacija ove jedinstvene žene s mužem (usput rečeno 24 godine starijim od nje!) i danas izaziva zaprepaštenje. Donatella Borghesi u predgovoru navedenoj knjizi s neskrivenom gorčinom ističe, kako »gotovo izgleda, da su njoj njihova djeca važna, jer su njegova, a ne njezina«.

Dostojevskom je, nedvojbeno, ideal iz ljubavi, (i to dakako prema konkretnom bližnjem, a ne čovječanstvu!) prinositi kao žrtvu svoje Ja. Nesretno je, prema njemu, svako ljudsko biće, koje tako ne živi.[4]

... Proročanska intuicija Dostojevskog zatajila bi samo onda, kad bi politizirao, kako to i njegovi poštovatelji — sunarodnjaci priznaju (D. Mereškovski, N. Berdjajev, P. Evdokimov). Tako je nepobitna, ali i nevažna činjenica, da je on u liku Velikog inkvizitora gledao prvenstveno Katoličku crkvu kao reprezentanta zapadnog duha.[5] Bitno je da je taj Inkvizitor i za Dostojevskog simbol »poricanja Boga« i bilo kojeg zarobljavanja

●

[4] Dostojevski u pismu Nadeždi Suslovoj 19. travnja 1865. piše o njezinoj lakoumnoj sestri slijedeće: »Apollinarija je velika egoistkinja. Egoizam i samoljublje u nje su golemi. Ona od drugih traži *sve*, sva savršenstva, ne oprašta niti jednu jedinu nesavršenost kod drugih pozitivnih karaktera, dok kod same sebe ne priznaje nikakvu obvezu prema drugima... Žao mi je, jer predviđam, da će biti zauvijek nesretna. Neće nikad naći ni prijatelja, ni sreću. Tko zahtijeva sve od drugog, a ne priznaje nikakvu dužnost ne može nikad naći sreću« (A. Suslova, *Dnevnik*, Guanda, Milano, 1978, s. 156—157). Grossman, biograf Dostojevskog, utvrđuje, da su se njegova »predviđanja nesumnjivo obistinila« (Leonid Grossman, *Dostojevski*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1974, s. 273). Ta žena, koja je fantazirala i o tome kako bi ubila ruskog cara da postane slavna, ostala je poznata samo po tome, što je bila jedno vrijeme ljubav Dostojevskog.

[5] Kćerka Dostojevskog Ljubov, ističući kako je on jedini ruski pisac, koji je izražavao strastveni interes za katolicizam, zaključuje, da je katolička vjera morala u njemu biti još nazočna i zato jer su ga samo tri, četiri generacije odvajale od gorljivog i netolerantnog katolicizma njegovih litvanskih predaka. (Aimée Dostoyewsky, *Dostoyewski nei ricordi di sua figlia*. Milano, Fratelli Treves, 1922, s. 6, 31, 235—236). Inače u Rusiji se niječe litvansko podrijetlo roda Dostojevskih!

slobode ljudskog duha. Inkvizitor je i sam Dostojevski, koji je u sebi utjelovljavao karamazovsku dušu Ivana i Aljoše, koji pak ističe da ni sav katolicizam nije takav. U jednom pismu Vizinovoj Dostojevski piše da je Inkvizitor »ateistički izraz tolike snage kakvoga u Evropi nema i kakvoga nikada nije ni bilo«. Može mu se vjerovati kad u istom pismu piše kako je njegova Hosana prošla kroz »najcrnije sumnje«, ali nije daleko od istine, bez obzira na sve svoje divljenje Kristu, ni misao da Dostojevski »nije bio siguran da li je istina na strani Krista ili na strani njegova tužitelja Inkvizitora«.[6] Dostojevski osobno nije bio samo »bezgranično dobar« kako odgovara njegova žena Ana na tvrdnju njihova dugogodišnjeg prijatelja Strahova, da je on bio također »zao, razvratan«. Njegov »antisemitizam« je povijesno svjedočanstvo najčešće elitnog kršćanskog mentaliteta, koji u »židovstvu« prepoznaje i svoju starozavjetnu, nikad potpuno kristijanizirani dušu.

V. Mužić

[6] Janko Lavrin, *Dostojevskij*, Rowohlt, Hamburg, 1978, s. 141.

Zakon samouništenja i zakon samoodržanja podjednako su snažni u ljudskom rodu! Đavao će također vladati čovječanstvom do vremenskih granica koje nam još nisu poznate. Smijete se? Ne vjerujete u đavla? Nevjerovanje je u đavla francuska misao, isprazna misao. A znate li tko je đavao? Znate li kako se zove? Ne znate čak ni kako se zove, a smijete se, po uzoru na Voltairea, njegovu liku, njegovim kopitima, repu i rogovima koje ste sami izmislili, jer je pogani duh velik i strašan duh, ali nema ni kopita ni rogova koje ste mu vi prišili.

(IDIOT)

Jasno je i razumljivo do očiglednosti, da se zlo skriva u čovjeku dublje nego što pretpostavljaju socijalisti, koji hoće da liječe; da se zlo ni u kakvoj društvenoj formaciji ne može izbjeći; da će ljudska duša ostati uvijek ista; da nenormalnost i grijeh proistječu iz nje; i da su, konačno, zakoni ljudskoga duha još toliko nepoznati, toliko još znanost za njih ne zna, toliko su neodređeni i toliko tajanstveni, da nema, niti zasad može biti, liječnika, pa ni sudaca krajnjih. Samo postoji Onaj Jedan, koji kaže:

»Osveta je moja stvar, i ja ću suditi.«

Samo tome Jednome poznata je sva tajna ovoga svijeta i skrajna sudbina čovjekova. I tako se čovjek ne smije hvaliti, da rješava bilo što s ponosom u svoju nepogrešivost — još nije došlo vrijeme niti čas. Čovjek, koji sudi drugim ljudima, treba zato da zna, da on nije sudac krajnji, nego da je i on grešnik, da su vaga i mjera

svijeta u njegovim rukama apsurd, ako se i on sam, držeći u rukama tu vagu i mjeru ne priklanja pred zakonom još neodgonetnute tajne, i ne utječe jedinom izlazu — Milosrđu i Ljubavi.

(DNEVNIK PISCA)

Na toj je slici prikazan Krist netom snimljen s križa. Čini mi se da su se slikari navikli prikazivati Krista i na križu, i snimljenog s križa, svagda s tragom neobične ljepote na licu; tu ljepotu nastoje očuvati i u njegovim najstrašnijim mukama. A na toj Rogožinovoj slici[1] nema govora ni o kakvoj ljepoti; to je u pravom smislu riječi leš čovjeka koji je pretrpio nevjerojatne muke još prije nego što je bio raspet, tu su rane, tragovi mučenja, tragovi udaraca što su mu ih zadali stražari i rulja, dok je nosio na sebi križ i pao pod njim, i napokon tragovi muka što ih je podnio na križu za šest sati (toliko bar ispada po mom računu). To je, doduše, lice čovjeka koji je n e t o m snimljen s križa, koji je, naime, sačuvao na sebi još mnogo tragova života, topline; ništa se još nije ukočilo, pa se na licu pokojnikovu čak ogleda patnja koju kao da još i sad osjeća (to je slikar vrlo dobro uhvatio); ali mu zato lice nije nimalo poštedio; ono je potpuno prirodno, a zaista takvo i mora biti tijelo čovjeka nakon onakvih muka, tko god taj čovjek bio. Znam da je kršćanska Crkva još u prvim stoljećima ustvrdila kako Krist nije patio na križu samo simbolično, nego stvarno, pa mu je i tijelo, prema tome, bilo na križu

[1] Platno Hansa Holbeina. Usp. Ana G. Dostojevski, *Dostojevski*, ibid, s. 115.

potpuno i dokraja podvrgnuto prirodnim zakonima. Na slici je to lice strahovito izubijano, podbuhlo, posuto strašnim, otečenim i krvavim masnicama, oči su mu otvorene, zjenice razroke; krupne, otvorene bjeloočnice sjaje se od nekakva mrtvog, staklenastog odbljeska. Ali, začudo, dok gledaš taj leš izmrcvarena čovjeka, javlja se u tebi jedno osobito i zanimljivo pitanje: ako su baš takav leš (a on je svakako morao biti baš takav) vidjeli svi njegovi učenici, njegovi budući glavni apostoli, ako su ga vidjele žene što su išle za njim i stajale ispod križa, svi koji su vjerovali u njega i obožavali ga, kako su onda mogli povjerovati, gledajući takav leš, da će taj mučenik uskrsnuti? Tu se i nehotice javlja pomisao: ako je smrt tako užasna, a prirodni zakoni tako snažni, kako se onda uopće mogu nadvladati? Kako se mogu nadvladati kad ih nije nadjačao ni onaj koji je za svog života nadjačavao prirodu, kome se ona pokoravala, koji je uskliknuo: T a l i f a k u m i — i djevojka je ustala od mrtvih, „Lazare, iziđi" — i pokojnik je izišao iz lijesa? Dok gledaš tu sliku, priviđa ti se priroda u liku nekakve goleme, neumoljive i nijeme zvijeri ili, točnije, kudikamo točnije rečeno, u obliku nekog orijaškog stroja najmodernije konstrukcije, koji je glupo zahvatio, zdrobio i progutao, nesmiljeno i bešćutno, veliko i dragocjeno biće — biće koje samo za se vrijedi koliko i svekolika priroda i svi njezini zakoni, svekolika Zemlja, koja je možda jedino radi toga i stvorena da bi se to biće moglo pojaviti! Tom slikom baš kao da je izražena ta spoznaja o mračnoj, bezobzirnoj i besmisleno vječnoj sili kojoj je sve

podređeno i kojoj se pokoravaš i protiv svoje volje. Oni ljudi koji su se okupili oko pokojnika, a od kojih nema ni jednog na toj slici, zacijelo su bili strahovito ojađeni i zgranuti te večeri koja im je u jedan mah skršila sve nade, pa gotovo i vjeru. Zacijelo su se razišli u groznu strahu, iako je svaki od njih nosio u sebi golemu misao koju više nitko nije mogao iskorijeniti. I da je sam Učitelj mogao prije smaknuća vidjeti taj svoj lik, bi li se bio onako sam od sebe popeo na križ i bi li umro onako kao što je umro? To se pitanje također i nehotice nameće dok gledaš tu sliku.

(IDIOT)

Po stoti put ponavljam — pitanja je sva sila, ali ja sam se samo djece prihvatio, jer je tu neizrecivo jasno ono što sam imao kazati. Slušaj: ako moraju svi patiti, da patnjama otkupe vječnu harmoniju, šta se to onda djece tiče, reci mi, molim te? Sasvim je nerazumljivo zašto moraju i ona da pate i da patnjama kupuju harmoniju. Zašto i ona dospješe također u materijal, pa da sobom pognoje nečiju buduću harmoniju? Meni je pojmljiva solidarnost u grijehu među ljudima, shvaćam i solidarnost u odmazdi, ali nema te solidarnosti u grijehu i s djecom, i ako je zaista opravdano da su i djeca solidarna sa svojim očevima u svim nedjelima otaca, onda, razumije se, nije ta pravednost od ovog svijeta, i ja je ne mogu shvatiti. Reći će, možda, kakav šaljivdžija da će dijete svejedno narasti i dospjeti da mnogo sagriješi, ali, eto, ono nije odraslo, njega su kao dječačića od osam godina gonili i raskidali psi.

O, Aljoša, ja ne hulim na Boga! Ja razumijem kako će se morati potresti cijeli svemir kada se sve na nebu i pod zemljom slije u jednu slavopojku i sve što je živo i što je živjelo usklikne: »Pravedan si ti, Gospode, jer se otkriše putovi tvoji!« A kada se mati zagrli s krvnikom koji je dao psima raskidati njena sina, i njih sve troje objave u suzama: »Pravedan si ti, Gospode«, onda će, dakako, nastati vrhunac spoznaje, i sve će se objasniti. Ali tu je kvačica, i to ne mogu da priznam. Dok sam na zemlji, žurim se učiniti što mogu. Vidiš, Aljoša, možda će se zbilja dogoditi da ću i ja, ako doživim taj momenat, ili ako uskrsnem, da bih vidio, osobito kako se mati grli s krvnikom svog djeteta, uskliknuti s ostalima: »Pravedan si ti, Gospode!« Ali ja ne želim da onda tako uskliknem. Dok je još vrijeme, žurim se da zaštitim sebe, i zato se posve odričem najviše harmonije. Ne vrijedi ona suzica čak ni onog jednog izmučenog djeteta, koje se lupalo šačicama u prsa i molilo u smrdljivu nužniku svojim neiskupljenim suzicama »malome bogu!« A ne vrijedi zato jer su te suzice ostale neiskupljene. One moraju biti iskupljene, jer inače nema harmonije. Ali čime, čime ćeš ih iskupiti? Je li to moguće? Zar time što će biti osvećene? Ali, šta će mi njihova osveta, šta će mi pakao za mučitelje, šta tu može pakao popraviti kad su oni mučeni? I kakva je to harmonija ako postoji pakao: ja hoću da oprostim, hoću da privijem u zagrljaj, ja neću da više pate. I ako se dječje patnje imaju priračunati onoj sumi patnji koja je bila neophodna da se kupi istina, onda ja unaprijed tvrdim da sva

istina nije vrijedila tolike cijene. Neću, naposljetku, da se mati grli s krvnikom koji je svojim psima raskidao njena sina! Ona mu ne smije oprostiti! Ako hoće, neka mu oprosti u svoje ime, neka oprosti krvniku svoje bezgranične materinske patnje, ali patnje svog raskidanog sina nema ona pravo da oprosti, ne smije oprostiti krvniku, makar mu ih i samo dijete oprostilo! A ako je tako, ako ona ne smije oprostiti, gdje je onda harmonija? Ima li na cijelom svijetu biće koje bi moglo i imalo prava da oprosti. Ne treba mi harmonije, ne treba mi ni zbog ljubavi prema čovječanstvu. Meni je draže da ostanem s neosvećenim patnjama. Bolje je da ostanem sa svojim neosvećenim patnjama i sa svojim nezasićenim negodovanjem, makar i ne imao pravo. Jest, i suviše su visoko procijenili harmoniju, moj džep nije toliki da platim ulaznicu. I zato se žurim da vratim svoju ulaznicu. I ako sam pošten čovjek, dužan sam da je vratim što prije. To i činim. Ne da ja Boga ne priznajem, Aljoša, nego mu samo najponiznije vraćam ulaznicu.

— To je buna — reče Aljoša tiho i obori oči.

— Buna? Ne želim da čujem od tebe takve riječi — odgovori Ivan, gledajući ga pronicavo. — U buni se ne može živjeti, a ja hoću da živim. Reci mi otvoreno, pozivam te, odgovori: zamisli da ti sam gradiš zgradu ljudske sudbe u namjeri da na kraju usrećiš ljude i da im na kraju dadeš mir i spokojnost, ali da moraš bezuvjetno i neotklonivo izmučiti ma i samo jedno sićušno stvorenje, ma i samo ono djetešce što se lupalo šačicama u prsa, te na njegovim neosvećenim

suzama podići tu zgradu, bi li ti pristao da budeš graditeljem pod takvim uvjetima, reci i ne laži!

— Ne, ne bih pristao — progovori Aljoša tiho.

— I možeš li se složiti s idejom da bi ljudi, za koje ti gradiš, pristali sami da prime svoju sreću na nepravedno prolivenoj krvi onog malog mučenika, a kad bi i primili, bi li oni mogli biti vječno sretni?

— Ne, ne mogu se složiti. Brate — progovori odjedanput Aljoša usplamtjelih očiju — ti si maloprije rekao: postoji li na cijelom svijetu biće koje bi moglo i imalo prava da oprosti? Ali to biće postoji, i ono može sve oprostiti, sve i sva i za sve, jer je ono samo dalo nevinu krv svoju svima i za sve. Ti si zaboravio na njega, a na njemu će se i sazidati zgrada i u njemu će svi uskliknuti: »Pravedan si ti, Gospode, jer se otkriše putovi tvoji«.

(BRAĆA KARAMAZOVI)

— »Strašan i mudar duh, duh samouništenja i nepostojanja — produži starac — duh veliki govorio je s tobom u pustinji, i nama je predano u knjigama kao da je on tebe 'iskušavao'. Je li tako? I je li se moglo reći išta istinitije od onog što je on objavio tebi u tri pitanja i što si ti odbio, a što se u knjigama nazva 'kušnjama'? A, međutim, ako je na zemlji ikad došlo do pravoga gromovitog čuda, onda se to desilo tog dana, na dan tih triju kušnja. Baš u pojavi tih triju pitanja i postalo je čudo. Kad bi se moglo i pomisliti, jedino zbog pokušaja i primjera, da su ta tri pitanja strašnog duha bez traga nestala iz knjiga, te da ih treba obnoviti, ponovo izmisliti

i sastaviti, i zbog toga sakupiti sve mudrace na zemlji — vladaoce, prvosvećenike, učenjake, filozofe, pjesnike, i postaviti im zadatak: izmislite, sastavite tri pitanja, ali takva koja bi ne samo odgovarala veličini događaja nego bi, još povrh toga, izražavala, u tri riječi, samo u tri ljudske rečenice, svu buduću povijest svijeta i čovječanstva — misliš li ti da bi sva premudrost na zemlji, sabrana u jedno, mogla izmisliti bilo šta što bi po snazi i dubini bilo slično onim trima pitanjima koje ti je onda zaista zadao moćni i mudri duh u pustinji? Već samo po tim pitanjima, po čudesnosti njihove pojave, može se poznati da tu nije riječ o svakidašnjem čovječjem umu, nego o vječnom i apsolutnom. Jer u ta tri pitanja kao da bijaše zbijena u jednu cjelinu i unaprijed prikazana sva buduća povijest čovječanstva, te kao da bijahu pokazana ona tri obrasca, u kojima će se usredotočiti sva neriješena povijesna protuslovlja ljudske prirode na cijeloj zemlji. Onda nije to moglo biti još tako jasno, jer je budućnost bila nepoznata, ali sad, kad je proteklo već petnaest vjekova, vidimo da je sve u ta tri pitanja tako pogođeno i prorokovano i da se tako ispunilo, da im se zaista ne može ni bilo šta dodati ni bilo šta oduzeti.«

»Zaključi sâm tko je imao pravo: ti ili onaj koji te je onda pitao? Sjeti se prvog pitanja; njegov je smisao, iako ne doslovan: ti hoćeš da pođeš u svijet, i polaziš praznih ruku, obećavajući nekakvu slobodu koju oni u svojoj jednostavnosti i u urođenoj nepristojnosti ne mogu ni da shvate, koje se boje i plaše — jer za čovjeka i za ljudsko društvo nije bilo nikad ništa strašnije od

slobode! A vidiš li ovo kamenje po ovoj goloj i vreloj pustinji? Pretvori ga u kruh, i za tobom će potrčati čovječanstvo kao stado, zahvalno i poslušno, iako vječno u strahu da bi im mogao ustegnuti svoju ruku i uskratiti tvoj kruh. Ali ti nisi htio da lišiš čovjeka slobode, ti si odbacio prijedlog, jer kakva je to sloboda, mislio si ti, ako je poslušnost kupljena kruhom? Ti si odgovorio da čovjek ne živi samo o kruhu, ali, znaš li ti da će se upravo zbog toga zemaljskog kruha dići protiv tebe duh zemaljski, i kad se sudari s tobom, da će te pobijediti, i svi će pohrliti za njim i klicati: 'Tko je ravan ovoj zvijeri, ona nam dade vatru s neba!' Znaš li da će proteći vjekovi, i čovječanstvo će proglasiti, na usta svoje premudrosti i nauke, da nema zločina, pa dakle da nema ni grijeha, nego da postoje jedino gladni. »Nahrani ih, pa onda zahtijevaj od njih vrline!« — eto što će napisati na zastavu koju će dići protiv tebe i kojom će se razrušiti tvoj hram. Na mjestu tvog hrama podići će se novo zdanje, podići će se ponovo strašna babilonska kula, te, iako se neće ni ta dozidati, kao ni nekadašnja, ipak bi ti mogao izbjeći gradnju te nove kule i za tisuću godina skratiti patnje ljudi — jer će nama doći oni koji su se tisuću godina namučili sa svojom kulom. Oni će nas onda opet potražiti pod zemljom gdje se krijemo po katakombama (jer mi ćemo biti ponovno gonjeni i mučeni), naći će nas i vapiti prema nama: 'Nahranite nas, jer oni koji nam obećaše vatru s neba, ne dadoše nam je.' I onda ćemo mi dograditi njihovu kulu, jer dogradit će je onaj tko ih nahrani, a nahranit ćemo ih jedini mi, u tvoje ime, i slagat ćemo

im da to učinismo u tvoje ime. O, nikada, nikada se oni neće bez nas nahraniti. Nikakva im nauka neće dati kruha dok budu slobodni, i svršetak svega bit će da će oni donijeti i položiti svoju slobodu pred naše noge i reći nam: 'Bolje je da nas učinite slugama, ali nas samo nahranite'. I oni će, napokon, sami razumjeti da se ne može ni zamisliti da će svi imati dovoljno kruha zemaljskog i slobode, jer ih nikada, nikada oni neće znati između sebe podijeliti! A shvatiti će također da nikad neće biti slobodni, jer su nemoćni, grešni, ništavni i buntovni! Ti si im obećao kruh nebeski, ali, ponavljam ti opet, može li se on usporediti, u očima nemoćnog, vječno poročnog i vječno nezahvalnog plemena ljudskog, s kruhom zemaljskim? I ako pođu za tobom zbog kruha nebeskog tisuće i deseci tisuća, a što će biti s milijunima, s desetak tisuća milijuna stvorenja koja neće imati snage da zbog nebeskog kruha žrtvuju zemaljski kruh? Ili su ti dragi jedino deseci tisuća velikih i moćnih, a ostali, kao morski pijesak mnogobrojni milijuni slabih, ali koji te vole, moraju poslužiti tek kao materijal velikim i moćnim? Nipošto, mi cijenimo i slabe. Oni su poročni, buntovnici, ali će, na kraju, postat i poslušni. Oni će nam se diviti i smatrat će nas za bogove, rado smo im stali na čelo i pristali da ponesemo slobodu i da njima vladamo — toliko će im potkraj biti strašna njihova sloboda! A mi ćemo im reći da slušamo tebe i da vladamo u tvoje ime. Mi ćemo ih opet obmanuti, jer te nećemo više pustiti među nas. U toj obmani će se i sastojati naša patnja, jer ćemo morati lagati. Eto šta znači ono

prvo pitanje u pustinji, i eto šta si ti odbacio zbog slobode koju si postavio iznad svega. Ali se u tom pitanju nalazi velika tajna ovog svijeta. Da si prihvatio 'kruh', ti bi udovoljio općoj i vječnoj brizi čovječanstva, kako svakog pojedinog stvora, tako i cijelog čovječanstva, naime, pitanju: 'Kome da se poklone?' Tâ nema za čovjeka teže i mučnije brige nego da, čim postane slobodan, što brže nađe onoga kome će se klanjati. Ali čovjek traži da se klanja pred onim što je već sigurno, toliko sigurno da svi ljudi odjednom pristaju da se svi pred njim poklone. Budući da se briga tih jadnih stvorenja ne sastoji jedino u tome da nađu ono pred čim ću se ja i netko drugi pokloniti, već da nađu nešto takvo u što bi mogli svi povjerovati i pred čim bi se mogli svi pokloniti, i to bezuvjetno s v i z a j e d n o. I, eto, ta potreba o p ć e g klanjanja i jest najveća muka, kako svakog pojedinog čovjeka, tako i cijelog čovječanstva od postanka svijeta. Zbog općeg klanjanja uništavali su jedan drugoga mačem. Oni su stvorili sebi bogove i dovikivali jedni drugima: 'Ostavljajte vaše bogove i dođite da se poklonite našima, jer ćete inače poginuti i vi, i vaši bogovi!' I tako će biti do propasti svijeta, čak i onda kada nestane na svijetu i bogova, jer će isto tako padati i pred idolima. Ti si znao, ti nisi mogao ne znati tu temeljnu tajnu čovječje prirode, ali si odbio jedino apsolutno znamenje koje ti se nudilo, pa da tako sve natjeraš da se bezuvjetno poklone pred tobom — znamenje kruha zemaljskog odbio si zbog slobode i kruha nebeskog. Pogledaj šta si dalje učinio. I sve opet zbog slobode! Kažem

ti da čovjek nema veće brige, nego da nađe onoga kome bi što prije predao dar slobode s kojim se to nesretno biće rađa. Ali slobodom ljudi zavladat će jedino onaj tko umiri njihovu savjest. S kruhom ti se davalo sigurno znamenje: daješ kruh, i čovjek će ti se pokloniti, jer nema ničeg sigurnijeg od kruha, ali, ako netko u isto vrijeme ovlada savješću njegovom mimo tebe, o, onda će ostaviti i tvoj kruh i poći za onim tko je zaveo njegovu savjest. U tome si imao pravo. Jer, tajna čovječjeg života nije u tome da samo živi, nego u tome, zašto živi. Bez čvrste predodžbe zašto živi, čovjek ne bi pristao živjeti i prije bi uništio sebe nego ostao na zemlji, makar svuda unaokolo njega bio sam kruh. To je doduše tako, ali šta se izleglo: mjesto da ovladaš slobodom ljudi, ti si im je još uvećao! Ili si zaboravio da je čovjeku miliji mir, pa čak i smrt, nego sloboda izbora u poznavanju dobra i zla? Za čovjeka nema ništa primamljivije od slobode njegove savjesti, ali ni ništa teže. I, eto, mjesto čvrstih osnova za umirenje čovječje savjesti, jedanput zauvijek — ti si uzeo sve što je neobično, zagonetno i neodređeno, uzeo sve što je prelazilo ljudsku snagu, i uradio, kao da ih nimalo ne voliš. I to tko: onaj koji je došao da položi za njih svoj život! Mjesto da si zavladao ljudskom slobodom, ti si je umnožio i njome preopteretio patnjama čovjekovo duševno carstvo zauvijek. Ti si želio slobodnu čovjekovu ljubav, pa da on slobodno pođe za tobom, zanesen i ushićen tobom. Mjesto strogog starog zakona — imao je odsada sam čovjek da presuđuje slobodnim svojim srcem što je dobro, a što zlo, imajući pred sobom jedino

tvoj lik. A zar ti nisi pomišljao da će on, napokon, odbaciti i poreći čak i tvoj lik i tvoju istinu ako naprte na nj tako strašno breme kao što je sloboda izbora? Oni će, najzad, povikati da nije istina u tebi, jer je nemoguće zamisliti da bi ih itko mogao ostaviti u većoj zabuni i patnji nego što si ti učinio kad si im ostavio tolike brige i toliko nerješivih zadataka. Na taj si način ti sam udario temelj rušenju svog carstva, i ne krivi za to nikoga drugog. A međutim, je li ti se to predlagalo? Na zemlji postoje tri sile, jedinstvene tri sile koje mogu da zauvijek pobijede i zarobe savjest tih nemoćnih buntovnika radi njihove sreće — a te su sile: čudo, tajna i autoritet. Ti si odbio i jedno, i drugo, i treće, i sam dao primjer za to. Kada te je strašni i premudri duh podigao na vrh hrama i rekao: 'Ako hoćeš saznati jesi li sin Božji, skoči dolje, jer u pismu stoji za te da će te anđeli uzeti na ruke i ponijeti, i nećeš pasti, niti se udariti, i spoznat ćeš onda jesi li ti sin Božji, i dokazati kakva je vjera tvoja u oca tvoga', ali si ti, kad si čuo što ti govori, odbio prijedlog, te nisi pristao, niti si skočio dolje. O, dakako, ti si onda postupao ponosno i veličanstveno, kao Bog, a jesu li ljudi, a je li nemoćno pleme što se buni — jesu li oni bogovi? O, ti si onda shvatio da bi odmah, čim bi samo zakoračio, čim bi se samo maknuo da skočiš, doveo Gospoda u kušnju i izgubio vjeru u nj i razmrskao se o zemlju koju si došao da spasiš, a mudri bi se duh koji te je iskušavao, radovao. Ali, ponavljam, koliko je takvih kao što si ti? I zar si zbilja, makar samo i za jedan trenutak mogao pomisliti da će i ljudi

moći odoljeti takvoj kušnji? I zar je čovječja priroda stvorena da odbaci čudo i da se u tim užasnim trenucima u životu, u trenucima svojih najstrašnijih, osnovnih i teških duševnih pitanja, preda jedino slobodnoj odluci srca? O, ti si znao da će se tvoj čin sačuvati u knjigama, doprijeti do dalekih vremena i u najudaljenije krajeve zemlje, te se ponadao da će i čovjek, kad pođe za tobom, ostati uz Boga, i da neće tražiti čuda. Ali nisi znao da će čovjek, čim odbaci čudo, odmah odbaciti i Boga, jer čovjek ne traži toliko Boga, koliko čudesa. A kako čovjek ne može živjeti bez čuda, to će on sebi postvarati nova čudesa, sad već svoja i pokloniti se vračarskom čudu, babinu čaranju, ma bio stoput buntovnik, heretik i bezbožnik. Ti nisi sišao s križa kada su ti dovikivali, rugali se i dražili te: 'Siđi s križa, i vjerovat ćemo da si to ti.' A nisi sišao zato što i opet nisi htio da pokoriš čovjeka čudom, nego si žudio za slobodom i vjerom, a ne za onom koja je plod čuda. Žudio si za slobodom ljubavi, a ne za ropskim ushitom sužnja pred silom koja mu je jednom zauvijek utjerala strah u kosti. Ali i onda si sudio o ljudima odviše visoko, jer su oni, razumije se, sužnji, mada su stvoreni za buntovnike. Obazri se i prosudi, ta prošlo je već petnaest vjekova, idi i pogledaj ih: koga si ti uzdigao do sebe? Kunem ti se, čovjek je stvoren nižim i slabijim nego što ti misliš! Može li, zar može on izvršiti ono što i ti? Poštujući ga toliko, ti si uradio kao da si prestao da ga sažaljevaš, jer si i suviše mnogo od njega zahtijevao. I to tko, onaj isti koji je zavolio čovjeka više od samoga sebe!

Da si ga manje poštovao, manje bi od njega i tražio, a to bi bilo bliže ljubavi, jer bi mu bio teret lakši. On je slab i podao. Šta zato što se on svuda buni protiv naše vlasti i ponosi time što se buni? To je ponos djeteta i đačića. To su mala djeca što su se pobunila u razredu i istjerala učitelja. Ali će doći i kraj veselju te dječurlije, ono će ih skupo stati. Oni će porušiti crkve i obliti zemlju krvlju. Ali će se, najzad, luda djeca dosjetiti da su oni, iako su buntovnici, ipak nemoćni buntovnici koji nisu mogli svoje bune izdržati. Oni će, napokon, priznati, lijući glupe suze, da im se onaj, koji ih je stvorio buntovnicima, bez sumnje htio narugati. Oni će to reći u očajanju, a što kažu, bit će hula na Boga, zbog čega će biti još nesretniji, jer ljudska priroda ne podnosi bogohulstva, i uvijek se, na kraju krajeva, sama sebi osvećuje zbog toga. Dakle, nemir, zabuna i nesreća — to je sadašnja sudbina ljudska poslije svega onoga što si ti pretrpio za njihovu slobodu! Veliki tvoj prorok[2] govori, u slikama i alegorijama, da je vidio sve sudionike prvog uskrsa i da ih je bilo iz svakog koljena po dvanaest tisuća. Ali, ako ih je bilo toliko, onda oni nisu bili ljudi, nego bogovi. Oni su izdržali tvoj križ, oni su izdržali desetke godina glad i golotinju pustinje, hraneći se skakavcima i korijenjem — i, dakako, ti možeš ponosno da pokažeš tu djecu slobode, slobodne ljubavi i prekrasne njihove žrtve što je priniješe u tvoje ime. Ali se sjeti da ih je bilo svega tek nekoliko tisuća, a i to bogova, a ostali? I šta su krivi ostali slabi

[2] Ivan Apostol, autor Apokalipse, posljednjeg dijela Novog zavjeta. (Primjedba prevodioca).

ljudi koji nisu mogli podnijeti ono što su mogli jaki? Šta je kriva slaba duša što ne može da primi toliko strašnih darova? I zar je zaista istina da si ti dolazio jedino izabranima i radi izabranih? Ali, ako je tako, onda je to tajna, i mi je ne možemo shvatiti. A ako je tajna, onda smo i mi bili u pravu da propovijedamo tajnu i da ih učimo da nije važna slobodna odluka njihova srca, ni ljubav, već tajna kojoj se moraju slijepo pokoravati, pa čak i protiv svoje savjesti. Mi smo tako i učinili. Mi smo ispravili djelo tvoje i utemeljili ga na čudu, tajni i autoritetu. I ljudi su se obradovali što su ih opet poveli kao stado i što im je, najzad, skinut sa srdaca tako strašan dar koji im je donio tolike patnje. Reci, jesmo li imali pravo što smo tako učinili i radili? Zar nismo mi voljeli čovječanstvo kada smo tako smjerno priznali njegovu nemoć, kada smo iz ljubavi olakšali njegov teret i dopustili njegovoj slaboj prirodi da i griješi, ali s našim dopuštenjem? Zašto si došao sad da nam smetaš? I što tako šutke i pronicavo gledaš u me svojim blagim očima? Razljuti se, meni ne treba tvoje ljubavi, jer ni ja tebe ne volim. I što da to krijem od tebe? Ili možda ne znam s kim govorim? Ono što sam imao da ti kažem, tebi je već poznato, to ja čitam u tvojim očima. Zar ću pred tobom sakrivati našu tajnu? Možda baš želiš da je čuješ iz mojih usta, čuj je dakle: mi nismo uz tebe, nego uz njega, eto, to je naša tajna! Već davno nismo uz tebe, nego uz njega — već osam vjekova. Ravno prije osam vjekova primili smo od njega ono što si ti negodujući odbio, onaj posljednji dar što ti

ga je ponudio kada ti je pokazao sva carstva zemaljska: mi smo primili od njega Rim i mač carev, i sami sebe proglasili za zemaljske careve, za jedine careve, iako nismo još sve dosad uspjeli da potpuno dovršimo naše djelo. Ali tko je kriv? O, djelo je to još jednako na početku, ali ono je započeto. Još će se dugo čekati na njegov svršetak, i još će mnogo prepatiti zemlja, ali mi ćemo uspjeti, i bit ćemo carevi, i onda ćemo pomisliti na sreću ljudi na cijelom svijetu. Međutim, ti si mogao još i onda uzeti carev mač. Zašto si odbio taj posljednji dar? Da si prihvatio ovaj treći savjet silnog duha, ti bi ispunio sve što čovjek traži na zemlji, to jest: kome da se pokloni, kome da preda savjest, i kako da se, napokon, sjedine svi bez pogovora u opći i složni mravinjak, jer je potreba sveopćeg jedinstva treća i posljednja muka ljudska. Čovječanstvo je, u cjelini, uvijek doista težilo za jedinstvenim uređenjem. Mnogo je bilo velikih naroda koji su imali veliku povijest, ali što su ti narodi bili uzvišeniji, to su bili i nesretniji, jer su snažnije od ostalih osjećali potrebu sveopćeg jedinstva ljudi. Veliki osvajači, Timuri i Džingis-kani, prohujaše kao vihor zemljom, težeći da osvoje svemir, ali i oni su, iako nesvjesno, izrazili istu tu potrebu čovječanstva za svjetskim i sveopćim ujedinjenjem. Da si primio svijet i carev purpur, ti bi bio osnovao svjetsko carstvo i dao svjetski mir. Jer tko će vladati ljudima, ako ne oni koji vladaju njihovom savješću i u čijim je rukama njihov kruh? A mi smo uzeli carev mač, a kada smo ga uzeli, razumije se da smo se odrekli tebe i pošli za njim. O, proteći će još vjekovi

nedjela slobodnog uma, njihove nauke i antropofagije, ali će oni, jer su počeli da grade svoju babilonsku kulu bez nas, završiti antropofagijom. Ali onda će dopuzati do nas zvijer, te lizati naše noge i kvasiti ih krvavim suzama. A mi ćemo zajašiti zvijer i podići putir, a na njemu će pisati: »Tajna!« Ali onda, samo onda, otpočet će za ljude carstvo mira i sreće. Ti se ponosiš svojim izabranicima, ali i ti imaš jedino izabranike, a mi ćemo dati mir svima. A pomisli još i to: koliko je tih izabranika, i to snažnih, koji su mogli postati izabranicima, napokon sustalo, očekujući tebe, te ponijelo, a i još će ih i više prenijeti snagu svoga duha i žar svoga srca na drugu njivu, i svršit će tako da će podići svoju slobodnu zastavu protiv tebe. A ti si sam uzdigao tu zastavu. Kod nas će svi biti sretni, neće se više buniti, ni uništavati jedan drugog, kako se u tvojoj slobodi svuda dešava. O, mi ćemo ih uvjeriti da će tek onda i biti slobodni kada se odreknu svoje slobode radi nas, i kada se nama pokore. I hoćemo li onda imati pravo, ili ćemo lagati? Oni će se sami uvjeriti da imamo pravo, jer će se sjećati do kakvih je strahota ropstva i zabuna dovodila tvoja sloboda. Sloboda, slobodan razum i nauka zavest će ih u takve mračne gudure i postaviti pred takva čuda i nerazrješive tajne da će jedni, oni nepokorni i okrutni, uništiti sami sebe, a drugi, nepokorni, ali slabi, uništiti jedan drugoga, a treći, što ostanu, nemoćni i nesretni, dopuzat će do naših nogu i zavapiti: 'Jest, vi ste imali pravo, vi ste jedini vladali njegovom tajnom, i mi vam se vraćamo, spasite nas od nas samih.' Dobivajući od nas

kruh, oni će dakako jasno vidjeti da mi njihov kruh, zarađen njihovim rukama, oduzimamo pa im ga dijelimo bez ikakva čuda, vidjet će da nismo pretvorili kamenje u kruh, ali će se, uistinu, radovati više tome što ga primaju iz naših ruku, nego samom kruhu! Jer će se i suviše dobro sjećati da su se prije, bez nas, sami hljebovi, što su ih sami zaradili, pretvarali u njihovim rukama u kamenje, a kada su nam se vratili, onda se samo kamenje u njihovim rukama pretvaralo u hljebove. Oni će i te kako ocijeniti što to znači pokoriti se jednom zauvijek! I dokle ljudi ne shvate to, dotle će biti nesretni. Reci mi, tko je najviše potpomogao to neshvaćanje? Tko je rastjerivao stado i rasuo ga putovima nepoznatim? Ali stado će se opet okupiti i ponovo se pokoriti, i to jednom zauvijek. Tada ćemo im dati tihu, mirnu sreću, sreću slabih stvorenja, kakvima su i stvoreni. O, mi ćemo ih, najzad, uvjeriti da se ne ponose, jer ti si ih uzdigao, i tako ih naučio da budu oholi. Dokazat ćemo im da su nemoćni, da su samo jadna djeca, ali da je djetinja sreća najslađa. Postat će smjerni, gledat će u nas i privijati se uz nas u strahu kao pilići uz kvočku. Oni će nam se diviti, užasavati se i ponositi što smo toliko moćni i mudri te smo mogli utišati takvo bijesno stado od nekoliko tisuća milijuna. Oni će se, nemoćni, bojati naše srdžbe, um će se njihov strašiti, a oči zaliti suzama, kao u žena i djece, ali će isto tako lako na mig naš prelaziti u veselje i smijeh, sjajnu radost i sretnu djetinjsku pjesmu. Jest, mi ćemo ih prisiliti da rade, ali u časovima kad ne rade, život ćemo im udesiti kao dječju igru, s dječjim

pjesmama, pjevanjem u koru, s nevinim igrama. O, mi ćemo im oprostiti i grijehe, jer su slabi i nejaki, i oni će nas voljeti kao djeca zato što smo im dopustili da griješe. Reći ćemo im da će svaki grijeh biti oprošten, ako bude učinjen s našim dopuštenjem, dopuštamo im pak da griješe što ih volimo, a kaznu za te grijehe, ako bude potrebno, preuzet ćemo na sebe. I primit ćemo je na sebe, a oni će nas obožavati kao dobrotvore koji preuzeše pred Bogom na sebe njihove grijehe. I oni neće pred nama ništa tajiti. Dopuštat ćemo im ili zabranjivati da žive sa svojim ženama i milosnicama, da mogu imati ili ne imati djece, sve prema njihovoj poslušnosti — i oni će nam se pokoravati veselo i radosno. Najteže tajne savjesti njihove — sve, sve će oni iznositi pred nas, i mi ćemo o svemu odlučivati, a oni će radosno vjerovati našoj odluci, jer će ih ona izbaviti velike brige i strašnih muka osobne i slobodne odluke. I svi će biti sretni, svi milijuni bića, osim stotine tisuća onih koji njima upravljaju. Jer samo mi koji čuvamo tajnu, samo ćemo mi biti nesretni. Bit će tisuće milijuna sretne djece i stotinu tisuća patnika koji su uzeli na se prokletstvo spoznaje dobra i zla. Oni će tiho umrijeti, tiho će se ugasiti u tvoje ime, a s onu stranu groba naći će samo smrt. A mi ćemo sačuvati tajnu i, zbog njihove sreće, mamit ćemo ih nagradom nebeskom i vječnom. Jer, ako već i bude što na onom svijetu, neće biti dakako za onakve kakvi su oni. Kazuju i proriču da ćeš doći i ponovo pobijediti, da ćeš doći sa svojim izabranicima, sa svojim ponosnima i silnima, ali mi ćemo reći da su oni spasili jedino sebe, a mi

da smo spasili sve. Vele da će biti osramoćena bludnica što sjedi na zvijeri i drži u svojim rukama t a j n u,[3] da će se opet uzbuditi nemoćni, da će razderati njezin purpur i razgolititi njeno 'gadno' tijelo. Ali ja ću onda ustati i pokazati tebi tisuće milijuna sretne djece koja nisu znala za grijeh. I mi, koji smo radi njihove sreće uzeli na sebe njihove grijehe, stat ćemo pred tebe i reći: 'Sudi nam ako možeš i smiješ.' Znaj da se ja ne bojim tebe, znaj da sam i ja bio u pustinji, da sam se i ja hranio skakavcima i korijenjem, da sam i ja blagoslivljao slobodu kojom si ti blagoslovio ljude, i spremao se da stupim u red izabranika tvojih, u red jakih i silnih, u žudnji da 'popunim njihov red'. Ali ja sam se prenuo, i nisam htio služiti bezumlju. Vratio sam se i prišao kolu onih koji ispraviše djelo tvoje. Otišao sam od ponosnih i vratio sam se smjernima zbog sreće tih smjernih. Ovo će, što ti govorim, biti, i carstvo će se naše osnovati. Ponavljam ti, sutra ćeš vidjeti to poslušno stado koje će na prvi mig moj pojuriti da zgrće ugljevlje pod tvoju lomaču, na kojoj ću te sažeći zato što si došao da nam smetaš. Jer ako je itko zaslužio našu lomaču, to si onda ti. Sutra ću te sažeći. D i x i![4]

Kad je inkvizitor zašutio, čekao je malo šta će mu sužanj odgovoriti. Teško podnosi njegovu šutnju. On je vidio da ga je sužanj neprekidno slušao, pronicavo i mirno gledao u njegove oči

●

[3] Slika iz Apokalipse. Proročka knjiga koja manje-više obrađuje svršetak svijeta: »Otkrivenje apostola Ivana«. (Primjedba prevodioca).
[4] Rekao sam.

i očito mu nije htio ništa odgovoriti. Starac je htio da mu on odgovori makar šta, pa ma to bilo gorko i strašno. Ali on iznenada šutke priđe starcu i poljubi ga u njegove beskrvne devedesetogodišnje usne. To je bio cijeli odgovor. Starac zadrhta. Nešto zatitra na krajevima njegovih usnica, on pođe prema vratima, otvori ih i reče mu: Odlazi, i ne dolazi više... ne dolazi nikako... nikad, nikad! I pusti ga u »mračne ulice gradske«.

(BRAĆA KARAMAZOVI)

Kada ne bismo imali u vjeri i Kristu autoritet, zabludjeli bismo u svemu...

Duša bez Boga nešto je užasno. Do najvećeg nemorala može tada zabludjeti.

Nije dovoljno definirati moralnost kao uvjerenje. Čovjek se mora neprestano pitati: jesu li moja uvjerenja ispravna?

Njihov je probni kamen — Krist. Ovdje ne dolazi više u pitanje filozofija, nego vjera. A vjera je nešto kao boja.

Da su poslovni ljudi samo oni, čiji je moral u pitanju — kako se na takvu misao moglo doći? Ne mogu proglasiti moralnim čovjeka, koji spaljuje heretike, jer ne priznajem tezu, po kojoj je moralnost slaganje s unutrašnjim uvjerenjima. To je časnost, a ne moralnost. Za mene je uzor i ideal morala Krist. Pitam vas: bi li on spalio heretike? — Ne. Prema tome, to je nemoralno djelo.

Veliki inkvizitor već je i zbog toga nemoralan, što se u njegovu srcu i duši mogla učvrstiti misao: potrebno je spaljivati ljude.

(DNEVNIK PISCA)

Ja dapače tvrdim: da spoznaja svoje potpune nemoći da pružite pomoć, ili da učinite neku korist ili olakšanje čovječanstvu, koje pati u vrijeme, kad ste vi potpuno uvjereni u te njegove patnje — može u vašem srcu ljubav pretvoriti u mržnju prema čovječanstvu. Gospoda gvozdenih pojmova, naravno, neće tome povjerovati, niti će to uopće shvatiti: za njih je ljubav prema čovječanstvu, i njegova sreća, tako jeftina, tako zgodno udešena, tako davno dana i napisana, da o tome ne treba ni misliti. Ali, ja namjeravam da tu gospodu razveselim do kraja: ja izjavljujem (opet zasada nedokazano), da se ljubav prema čovječanstvu ne da zamisliti, niti shvatiti, da je sasvim nemoguća bez vjere u besmrtnost ljudske duše. Oni pak, koji čovjeku oduzimaju vjeru u njegovu besmrtnost, i tu vjeru žele zamijeniti smislom u viši cilj života, u »ljubav prema čovječanstvu«, ti, kažem ja, dižu ruku sami na sebe; jer, mjesto ljubavi prema čovječanstvu u srcu, koje je izgubilo vjeru, usađuju samo začetak mržnje prema čovječanstvu. Ne marim što će mudraci gvozdenih pojmova slegnuti ramenima na takvu moju tvrdnju. Ta misao je mudrija od njihove mudrosti, i ja čvrsto vjerujem, da će ona nekada u čovječanstvu postati aksiom.

Ja čak tvrdim, i slobodan sam da to i iskažem, da je ljubav prema čovječanstvu kao ideja jedna od najneshvatljivijih ideja za ljudski um. Baš kao ideja. Nju može pravdati samo osjećaj. A taj osjećaj moguć je samo pri istodobnom

uvjerenju u besmrtnost ljudske duše. (I to kažem bez razjašnjenja).

Na kraju, jasno je ovo: samoubojstvo, poslije gubitka ideje o besmrtnosti, postaje stvar savršeno neizbježna, čak i neophodna, za svakoga onoga tko se malo uzdigne nad životinjama. Naprotiv, besmrtnost, osiguravajući vječni život, jače vezuje čovjeka sa zemljom. U tome, na izgled, leži protuslovlje: ako već ima tako mnogo života, to jest, osim zemaljskog još i besmrtni život — čemu onda cijeniti toliko zemaljski život? Ali, izlazi baš naprotiv: samo s vjerom u svoju besmrtnost čovjek shvaća svoj razumni cilj na zemlji. Bez uvjerenja u svoju besmrtnost kidaju se veze čovjeka sa zemljom, postaju tanje, trulije, a gubitak višeg životnog smisla (pa osjećao se on i u obliku nesvjesne tuge) nesumnjivo vodi u samoubojstvo. Iz ovoga slijedi obratan moral moga listopadskog članka: »Ako je uvjerenje u besmrtnost toliko potrebno za čovjekov život, onda je ono normalno stanje čovječanstva. A kad je tako, onda besmrtnost ljudske duše n e s u m n j i v o i p o s t o j i«. Jednom riječju, ideja o besmrtnosti jest život, živi život, njegova skrajna formula, i glavni izvor istine i pravilnih spoznaja za čovječanstvo.

(DNEVNIK PISCA)

Pogledajte svjetovnjake i cijeli taj svijet što se toliko uznosi nad narodom Božjim, nije li se u njemu iskrivilo Božje obličje i njegova istina? Oni imaju samo nauku, a u nauci samo ono što je podvrgnuto osjećanju. A duhovni svijet, uzvišeniju polovicu čovječjeg bića poriču sasvim i

progone ga s nekim slavljem, čak s mržnjom. Svijet je proglasio slobodu, osobito u posljednje vrijeme, i što vidimo u toj njihovoj slobodi: samo ropstvo i samoubojstvo! Jer svijet govori: »Imaš potrebe svoje, zadovolji ih dakle, jer imaš isto pravo na to kao i najugledniji i najbogatiji ljudi. Ne boj se da ih zadovoljiš, štaviše, umnoži ih« — eto današnjeg svjetovnog učenja. U tome oni i vide slobodu. I što proizlazi iz tog prava na umnažanje potreba? Kod bogataša o s a m l j e n o s t i duhovno samoubojstvo, a kod sirotinje — zavist i ubojstvo, jer su im dali pravo, ali im još nisu pokazali sredstva kojima će zadovoljiti potrebe. Uvjeravaju da se svijet, što dalje, to više ujedinjuje i okuplja u bratsku zajednicu zbog toga što se skraćuju udaljenosti i kroz zrak prenose misli. Ah, ne vjerujte takvu sjedinjenju ljudi. Shvaćajući slobodu kao umnažanje i brzo zadovoljenje potreba, oni unakazuju svoju prirodu, jer izazivaju u sebi mnogo bezumnih i glupih želja, navika i najružnijih izmišljotina. Žive samo zato da jedni drugima zavide, da ugađaju svome tijelu i da se razmeću. Držati gozbe i kočije, ići na izlete, imati činove i robove — poslužitelje — smatra se već za toliku neophodnost da se žrtvuju čak i sami životi, čast i čovjekoljublje, kako bi se zasitila ta neophodnost, i čak ubijaju sami sebe ako je ne mogu zadovoljiti. Kod onih koji nisu bogati vidimo to isto, a kod siromašnih nezadovoljenje potreba i zavist guše sada pijanstvom. A naskoro će se opiti krvlju mjesto vinom, jer ih tome vode. Pitam vas: je li takav čovjek slobodan? Poznavao sam jednog »borca za ideju«, koji mi je sam

pričao da ga je u tamnici, kada su mu zabranili pušenje, nepušenje toliko mučilo da je sam pošao da se odreče svoje »ideje« samo da mu dadu duhana. A, međutim, taj govori: »Idem da se borim za čovječanstvo«. Ali kamo će takav poći, i za što je on sposoban? Jedino za kakav nagao čin, ali izdržljivost njegova neće biti dugotrajna. I nije nikakvo čudo što su mjesto slobode dopali ropstva, a mjesto služenja bratoljublju i čovječanskom sjedinjenju, pali, naprotiv, u podvojenost i osamljivanje, kako mi je u mladosti govorio moj tajanstveni gost i moj učitelj. I zato se u svijetu sve više i više gasi misao o služenju čovječanstvu, o bratstvu i zajednici ljudi, i ta misao zaista se susreće gotovo s podsmijehom, jer kako da se okani svojih navika, kamo da pođe taj rob koji se toliko navikao da zadovoljuje bezbrojne svoje potrebe koje je sam izmislio? On živi sam za sebe, i što ga se tiče cjelina. I postigli su da su zgrnuli posjeda vrlo mnogo, a radosti je sve manje.

(BRAĆA KARAMAZOVI)

Da se svijet preobrazi na novi način, potrebno je da i sami ljudi psihički krenu drugim putem. Prije nego što zaista ne postaneš svakome brat, neće nastati bratstvo. Nikad ljudi neće moći nikakvom naukom i nikakvim pomoćnim sredstvima podijeliti među sobom svoja dobra i svoja prava, a da ne učine jedan drugome krivo. Uvijek će svakome biti malo, i uvijek će mrmljati jedan na drugoga, zavidjeti jedan drugome i uništavati jedan drugoga. Pitate kad će se to zbiti? Zbit će se, ali najprije se mora završiti razdoblje ljudske o s a m l j e n o s t i.« — »Kakve osamljenosti?«

zapitah ga. — »A takve kakva sad posvuda vlada, a osobito u našem vijeku, ali se neće još sve završiti jer još nije došlo vrijeme. Sada svaki teži da što više izdvoji svoju ličnost, svaki želi da iskusi u sebi punoću života, međutim nije posljedica cijelog njegova naprezanja punoća života, već potpuno samoubojstvo, jer, mjesto da potpuno opredijele svoj život, zapadaju u savršenu osamljenost. U naše vrijeme svi su se podijelili na jedinice, svaki se povlači u svoju rupu, jedan se od drugog udaljuje, krije, a krije i ono što ima, i svršava se time da ga svi ljudi odbijaju i da on sam odbija ljude. Osamljen zgrće bogatstvo i misli: kako sam sad moćan i osiguran, a i ne zna, bezumnik, da se, što više zgrće, sve dublje uvaljuje u samoubojstvenu nemoć, jer se navikao uzdati u sama sebe, te se kao jedinica odijelio od cjeline, priučio svoju dušu da ne vjeruje u ljudsku pomoć, u ljude i u čovječanstvo, i samo se boji da će mu propasti novci i prava što ih je stekao. Um čovječji neće danas da razumije da se prava njegova sigurnost ne sastoji u njegovu odvojenom osobnom nastojanju, već u općoj ljudskoj cjelokupnosti. Ali je neminovno da će kucnuti čas i toj strašnoj osamljenosti, i svi će u jedan mah pojmiti kako je bilo neprirodno što su se odvajali jedan od drugoga. Takav će biti duh vremena, i čudit će se što su tako dugo sjedili u mraku, a svjetlosti nisu vidjeli. Tada će se javiti i znamenje Sina čovječjeg na nebesima... Ali dotle treba zastavu čuvati. Ali, ma kako bilo teško, ipak mora jedanput, bar pojedinac, pa ma bio i sumanut, poka-

zati primjerom i izvesti dušu iz osamljenosti do pothvata zajedničke bratske ljubavi da ne umre velika misao.«

(BRAĆA KARAMAZOVI)

Pametni će se ljudi možda nasmijati i reći: »Što vrijedi brinuti se o savršenstvu u duhu kršćanske ljubavi, kad pravoga kršćanstva uopće nema na zemlji, ili ga je tako malo, da ga je teško i opaziti, inače bi se (po mojim riječima) odmah sve uredilo, ropstvo uništilo, Korobočke preporodile u svijetle genije, i svi bi zapjevali pjesmu Bogu!«

Da, naravno, gospodo podsmješljivci, pravih je kršćana vrlo malo. Ali, ih ima. Ali, kako vi znate: koliko ih je potrebno, pa da ideal kršćanstva ne izumre u narodu, a za njim i narodna velika nada? Ili, primijenite to na svjetske pojmove: koliko je potrebno pravih građana, pa da u građanstvu ne izumre građanska vrlina? I na to pitanje teško ćete odgovoriti.

Reći će mi netko opet: Ako je tako malo pripadnika velike ideje, kakva je onda korist od nje? A vi kako znate, kakvoj će koristi, na kraju krajeva, ideja služiti? Zasad, čini se, potrebno je samo to, da velika misao ne izumre. Jer je sada nešto novo na pomolu, i treba biti spreman. Stvar uostalom tu i nije u koristi, nego u istini. Ako ja vjerujem, da je istina tu, ona je u tome, u što ja vjerujem, i što me se onda tiče, ako baš i sav svijet ne povjeruje mojoj istini, bude mi se podsmijavao, i pođe drugim putem? Baš u tome i leži snaga velike moralne misli — time ona sjedinjuje ljude u čvrst savez — što se ona

ne mjeri koristima, koje odmah donosi, nego samo teži u budućnosti vječnim ciljevima i apsolutnoj radosti. Čime ćete inače sjediniti ljude, da bi se postigli vaši građanski ciljevi, ako nemate osnovu u prvobitnoj velikoj moralnoj ideji? A moralne su ideje u jednom iste: sve se osnivaju na ideji ličnog apsolutnog usavršavanja, na idealu, jer ideal nosi u sebi sve, sve težnje i, prema tome, iz njega ističu i svi vaši građanski ideali.

(DNEVNIK PISCA)

Ako osjetite, da vam je teško »jesti, piti, ništa ne raditi i ići u lov«, ako ste stvarno to osjetili, i stvarno vam je tako žao »siromašnih«, kojih je toliko mnogo, dajte im onda svoje imanje, žrtvujte ga za opće dobro, pođite da radite za sve, i »dobit ćete blago na nebesima, tamo, gdje se ne gomila bogatstvo i ne žudi za njim«. Pođite, kao Vlas, kome je:

Sva snaga velike duše
Za Božju stvar se dala...

A ako nećete da skupljate, kao Vlas, za hram Božji, onda se brinite o prosvjećivanju duše siromaha, rasvijetlite ga, učite ga. No, da baš i svi poklone, kao vi, svoje imanje »siromašnima« — ta imanja podijeljena na sve, sva ta bogatstva bogatih ovog svijeta bila bi samo kaplja u moru. Stoga je potrebno brinuti se više o svjetlosti, o znanosti, i o jačanju ljubavi. Onda će bogatstvo rasti stvarno, i bogatstvo pravo, zato, što se ono sadrži ne u zlatnim haljinama, nego u radosti općeg sjedinjenja, i u čvrstoj nadi svakoga u opću pomoć, za slučaj nesreće, njemu i djeci njegovoj.

I nemojte govoriti, da ste vi samo slab pojedinac, i da ništa nećete uraditi niti popraviti, ako vi jedan jedini podijelite imanje i pođete služiti. Naprotiv, bude li samo nekoliko takvih kao što ste vi, stvar će se i tada pokrenuti s mjesta. U osnovi uzevši, i ne treba na svaki način razdavati imanje jer bi svaka neizbježnost tu, u oblasti ljubavi, bila slična uniformi, rubrici, slogu. Uvjerenje, da je ispunjeno slovo, vodi samo oholosti, formalnosti i lijenosti. Treba raditi samo ono, što naređuje srce: naređuje li dati imanje — dajte; naređuje li, da idete raditi za sve — idite. Ali i tada nemojte postupati onako kao neki zanesenjaci, koji se odmah laćaju kolica: »Ja, kaže, nisam gospodin, i hoću da radim kao seljak«. Jer i kolica su opet uniforma.

Naprotiv, ako osjećate, da ćete biti od koristi ljudima kao znanstvenik, idite na sveučilište i ostavite sebi sredstva za to. Nije obvezatno ni razdavanje imanja, ni oblačenja gunja: sve je to samo slovo i formalnost; a obvezatna je i važna samo odlučnost vaša da radite bilo što radi aktivne ljubavi, ono, što vam je moguće, što sami iskreno priznajete, da je za vas moguće. Razna pak nastojanja »postati prost« — jest samo obući drugo odijelo, a to je neuljudno prema narodu, i ponizuje i vas. Vi ste previše »složeni«, da biste »postali prosti«, a ni obrazovanje vaše neće vam dopustiti da postanete seljak. Bolje da uzdignete seljaka do vaše »složenosti«. Budite samo iskreni i prostodušni; to je bolje od svakog »postajanja prostim«. Ali, prije svega, nemojte plašiti sebe, nemojte govoriti: »Jedan je kao nijedan«, i tome slično.

Svatko, tko iskreno zaželi istinu, taj je već mnogo i mnogo snažan. Nemojte također nasljedovati frazere, koji neprestano govore, da bi ih čuli: »Ne dadu mi da radim, vezuju ruke, unose u dušu očaj i razočarenje!« I tome slično. Sve su to frazeri, junaci poema lošeg tona, lijenčine, koji se sami sobom kite. Tko hoće da koristi, taj može učiniti bezdan dobra i vezanih ruku. Pravi radnik, stupivši jednom na taj put, odmah će ugledati pred sobom toliko posla, da se neće žaliti, da mu ne dadu da radi, nego će odmah pronaći rad i uspjeti bar štogod uraditi. Žalbe zbog razočaranja jednostavno su glupe: radost od onoga, što čovjek podiže, mora utoliti svaku dušu i svaku žeđ, pa makar privremeno samo po zrnce pijeska donosili tamo, gdje radite. Jedina pak nagrada — neka je ljubav, ako je zaslužite. Recimo, vama ne treba nagrada, ali kako vi činite djela ljubavi, jednostavno ne možete a da ne tražite ljubav. Ali, neka vam također nitko ne rekne, da ste i bez ljubavi bili dužni raditi. Tako govoriti znači govoriti samo zbog vlastite koristi; i da bi vas inače silili na rad silom.

U današnjem svijetu razuzdanost se smatra kao sloboda; dok je prava sloboda — samo u svladanju sebe i svoje volje; tako, da se na kraju postiže moralno stanje, iz kojeg čovjek može uvijek, u svakom trenutku biti sam nad sobom gospodar, dok razuzdanost želja vodi samo ropstvu. Eto, tako se razumije, zašto gotovo sav današnji svijet smatra kao slobodu novčanu osiguranost i zakone, koji garantiraju novčano osiguranje. Imam novaca — znači: mogu raditi, što god hoću; imam novaca — znači: neću pro-

pasti, neću tražiti pomoć od drugog, a ne tražiti ni od koga pomoći, najviša je sloboda. Međutim, to u stvari nije sloboda, nego opet ropstvo, ropstvo novcu. Naprotiv, najviša je sloboda ne gomilati novac, ne osiguravati sebe novcima, nego »razdijeliti svima ono, što imaš, i poći da služiš svima«. Ako je čovjek sposoban za to, ako je sposoban svladati sebe do takva stupnja — zar tada nije slobodan? U tome je najjače očitovanje volje! Zatim, što je u današnjem obrazovanom svijetu jednakost? Ljubomorno međusobno kontroliranje ljudi, oholost, zavist. »On je uman, on je Shakespeare, on veliča svojim talentom — dakle, treba ga poniziti, treba ga istrijebiti«. Međutim, prava jednakost kaže: »Šta me se tiče, što si darovitiji od mene, pametniji od mene, ljepši od mene? Naprotiv, ja se tome radujem, zato, što te volim. Premda sam i neugledniji od tebe, ipak, kao čovjek, ja poštujem sebe, i ti to znaš, i sam me poštuješ, a od toga tvog poštovanja ja sam sretan. Ako ti svojim sposobnostima donosiš sto puta više koristi meni i svima nego ja tebi, ja te za to blagoslivljam, divim ti se, i zahvaljujem ti, i nikako ne mislim, da se moram stidjeti zbog moga divljenja prema tebi; naprotiv, sretan sam, što sam ti zahvalan, i ako radim za tebe, i za sve, prema mojim slabim sposobnostima — to zaista nije zato, da bih se obračunao s tobom, nego zato, što volim vas sve«. Kad tako budu govorili svi ljudi, onda će svakako postati i braća; ne samo zbog ekonomske koristi, već zbog radosnog života od izobilja ljubavi.

Reći ćete dalje: pojedinci i desetine ljudi ne mogu ništa; treba postići opće poretke i principe.

Ali, kad bi baš i postojali poreci i principi, po kojima bi se bez pogreške uredilo društvo, i kad bi baš i bilo moguće, da se oni uspostave prije prakse, a priori iz fantazije srdaca i iz »znanstvenih« cifara, koje su, naravno, uzete iz predašnjeg društvenog uređenja — svejedno, s nespremnim i s neizraženim za to ljudima nikakva se pravila neće održati ni ostvariti; naprotiv, bio bi to samo teret.

Prije nego što počnete propovijedati ljudima »šta da rade« — pokažite to na samima sebi. Ispunite sami što propovijedate, i svi će za vama poći.

A za one čistog srca vrijedi jedan savjet: vladanje sobom, samosvladavanje pred svakim prvim korakom. Ispuni ti sam, prije nego što ćeš primoravati druge — eto, u tome je tajna prvog koraka.

(DNEVNIK PISCA)

Postarajte se da volite svoje bližnje djelotvorno i neprekidno. Prema tome, ako budete uspijevali u ljubavi, uvjeravat ćete se o postojanju Boga i o besmrtnosti svoje duše. Ako stignete do potpuna samoodricanja u ljubavi prema bližnjemu, onda ćete već nesumnjivo uzvjerovati i, štaviše, nikakva sumnja neće moći ući u vašu dušu. To je prokušano, to je točno.

... Ako ne postignete sreću, uvijek se sjećajte da ste na dobrom putu i potrudite se da s njega ne skrenete. Glavno je, klonite se laži, svake laži, a osobito ne lažite sebi samoj. Motrite svoju laž i promatrajte se u njoj svaki sat, svaku minutu. Klonite se također gađenja, kako prema drugima tako i prema sebi: ono što vam se u nutrini vašoj

čini ružno, čisti se već samim tim što ste to u sebi spoznali. Straha se također klonite, iako je strah tek posljedica kojekakvih laži. Ne strašite se nikad svoje vlastite malodušnosti pri traženju ljubavi, štaviše, ne bojte se čak ni ružnih vaših postupaka pri tom. Žalim što vam ne mogu reći ništa utješljivije, jer je ljubav djelotvorna, u usporedenju s ljubavlju uobraženom, nešto surovo i strašno. Ljubav uobražena žudi za brzim djelom koje odmah zadovoljava i u koje svi treba da gledaju. To zaista dovodi dotle da čak i život daju, samo da ne traje dugo, da se što prije svrši, kao na pozornici, te da svi gledaju i hvale. A djelotvorna ljubav — to je rad i izdržljivost, a za neke gotovo cijela nauka. Ali vam proričem da ćete u onom istom trenutku kad budete s užasom gledali kako, uza sve vaše naprezanje, ne samo da se niste približili cilju nego se čak od njega udaljujete — vi ćete u onom istom trenutku, to vam proričem, iznenada dostići i ugledati nad sobom čudotvornu moć Gospoda, koji vas je cijelo vrijeme volio i cijelo vrijeme na tajanstven način vodio.

(BRAĆA KARAMAZOVI)

Treba se žrtvovati tako da daš sve, i da još poželiš da ti za to ništa ne bude dato, da nitko za tebe ni crno iza nokta ne žrtvuje.

(IDIOT)

... Svaki neka se brine za svoje srce, svaki neka se ispovijeda sebi neprekidno. Ne bojte se grijeha svoga, čak ako ga i spoznate, samo ako se kajete, a Bogu ne stavljajte uvjete. I opet vam velim

— ne budite oholi. Ne budite oholi ni pred malima, ne budite oholi ni pred velikima. Ne mrzite one koji vas se odriču, koji vas sramote, koji vas grde i koji vas kleveću. Ne mrzite ateiste, lažne učitelje, materijaliste, čak ni zle među njima, a pogotovo ne dobre, jer i među njima ima mnogo dobrih, osobito u ovo naše doba. Spominjite ih u molitvi ovako: spasi, Gospode, sve za koje nema tko da se moli, spasi i one koji neće tebi da se mole. I nadovežite tu još i ovo: ne molim se, Gospodine, za ovo iz oholosti, jer sam sâm gadniji od svih i od svega... Volite narod Božji, ne dajte da vam došljaci kradu stado, jer ako zaspite u lijenosti i ogavnoj oholosti, a ponajviše u sebičnosti, onda će doći sa svih strana i oteti vam stado. Tumačite narodu evanđelje neprestano... Ne kaišarite... Ne volite srebro i zlato, ne držite... Vjerujte i visoko držite zastavu. Visoko je dižite...«

(BRAĆA KARAMAZOVI)

— Ničega se ne boj, i nikada se ne boj, i ne tuguj. Samo neka pokajanje ne presuši u tebi — i sve će Bog oprostiti. Nema toga grijeha, niti ga ima na cijeloj zemlji, koji ne bi Bog oprostio iskrenu pokajniku. Pa čovjek ne može nikako ni učiniti tako velik grijeh koji bi iscrpio bezgraničnu ljubav Božju. Zar može postojati takav grijeh koji bi premašio Božju ljubav? Vodi samo brigu o kajanju, neprekidno, a strah odagnaj sasvim.

... Ljubavlju se sve kupuje, sve spasava. Ta kad sam ti se već ja, čovjek isto tako grešan kao i ti, smilovao i požalio te, kako ne bi Bog.

Ljubav je tako neprocijenjeno blago da možeš za nju sav svijet kupiti, i ne samo svoje nego još i sve tuđe grijehe iskupiti.

(BRAĆA KARAMAZOVI)

... A što bi bilo, na primjer, ako bi vragovi odmah pokazali svoju moć i zagušili čovjeka otkrićima? ... Vi, naravno, shvaćate da je nauka još u djetinjstvu, da tek počinje svoje djelo i ako ima nešto sigurno u tome, onda je samo to da je ona čvrsto stala na svoje noge: i evo odjednom javlja se niz otkrića ... Odjednom bi se sva znanja srušila na čovječanstvo, i što je glavno, potpuno besplatno, kao poklon? A ja se pitam: što bi tada bilo s ljudima? Pa naravno, u početku bi svi bili ushićeni. Grlili bi jedan drugoga u zanosu, bacili bi se na izučavanje otkrića (uzelo bi to mnogo vremena); odjedanput bi se osjetili, tako reći, obasuti srećom, materijalnim dobrima ... Evo, povikali bi svi filantropi, — sada kada je čovjek osiguran, sad će se on iskazati! Nema više materijalnih odricanja, nema više »sredine« koja ga upropaštava, i koja je bila uzrokom svih mana, pa će sada čovjek postati divan i pravedan! Nema više neprekidnog rada da bi se kako tako prehranio, sad će se svi baviti višim, dubljim mislima, općim pojavama. Sada, sada je tek nastao pravi, viši život! I kakvi bi sve, možda pametni i dobri ljudi povikali tako u jedan glas, i povukli sve za sobom s tom novosti ...

No teško da bi i jedan ljudski naraštaj dostigao takvo ushićenje! Brzo bi ljudi uvidjeli da njima nema više života, nema slobode duha, nema

slobode i osobnosti, da im je odjednom netko sve ukrao, da je iščeznuo ljudski lik a stvorio se životinjski lik roba, lik živinčeta, s jedinom razlikom što životinja ne zna da je životinja, a čovjek bi znao da je on postao životinja. I istrunulo bi čovječanstvo; ljudi bi bili prekriveni ranama, vlastite jezike bi grizli u mukama, spoznavši da im je život uzet za kruh, za »kamenje, pretvoreno u kruh«. Shvatili bi ljudi, da nema sreće u neradu, da se gasi misao koja ne stvara, da se ne može voljeti bližnjega svoga ne žrtvujući mu nešto od svoga rada, da je odvratno živjeti na tuđi račun, i da sreća nije u sreći, nego samo u njezinu dostizanju. Nastala bi dosada i tuga: sve je već učinjeno i nema se više što raditi, sve je poznato i više se nema što doznavati. Samoubojice bi se javljale u gomilama, a ne kao sada u skrivenim kutovima, našla bi se masa ljudi, ščepali bi se istrebljujući se u tisućama na neki novi način, otkriven kao i druga otkrića. Možda bi tada neki zavapili Bogu: »U pravu si, Gospodine, ne živi čovjek samo od kruha!« I ustali bi tada na vragove i bacali bi proklet-stva...

(DNEVNIK PISCA)

Ali shvaćaš li ti, kažem ja njemu, shvaćaš li ti da je čovjeku osim sreće isto toliko, na dlaku isto toliko, potrebna i nesreća!

(IDIOT)

Jer ljudi su stvoreni za sreću, i tko je potpuno sretan, taj može sebi otvoreno reći: »Ja sam ispunio zavjet Božji na ovoj zemlji«. Svi pravednici, svi sveti, svi sveti mučenici, svi su bili sretni.

(BRAĆA KARAMAZOVI)

Reći će mi se, možda, da ta gospoda uopće nikoga ne uče zlu; da, ako, na primjer, Straus i mrzi Krista, ako je i uzeo za cilj svega svoga života ismjehivanje kršćanstva i pljuvanje po njemu — da on ipak čovječanstvo proglašuje božanstvom u svemu, i da njegovo učenje ne može biti uzvišenije i plemenitije. Vrlo vjerojatno je to sve tako; možda su ciljevi svih suvremenih predvodnika europske napredne misli — i čovjekoljubivi i uzvišeni. Ali opet, evo što meni izgleda nesumnjivo: dajmo svim tim suvremenim višim učiteljima mogućnost da razruše staro društvo i sagrade novo — ispast će iz toga takav mrak, takav kaos, nešto tako grubo, slijepo i nečovječno, da će se, pod prokletstvom čovječanstva, ta nova zgrada srušiti prije nego bude završena.

(DNEVNIK PISCA)

ŽIDOVI

Pa ipak kad sam i na koji način pokazao mržnju prema Židovima kao narodu? U svom srcu takve mržnje nisam nikad imao; oni Židovi, koji su moji poznanici, znaju to; dakle, od samog početka, prije nego što ću išta reći, odbijam od sebe tu neprikladnu optužbu jednom za uvijek, kako o tome ne bih morao još raspravljati.

(Dnevnik pisca)

... Da bi se četrdeset stoljeća opstalo na zemlji, to jest gotovo od početka povijesnog perioda čovječanstva, i još u tako p r i s n o m i snažnom jedinstvu; da bi se toliko puta gubio svoj teritorij i svoja politička nezavisnost, zakoni, pa i vjera — gubili se i opet se svaki put povraćali, ponovno se rađali s prijašnjom idejom, iako u drugom obliku, da bi se ponovno izgradili zakoni, pa i vjera — da bi sve to bilo, treba narod žilav, neobično snažan i energičan, takav narod ne bi mogao opstati bez onoga, što se zove status in statu, i što je on čuvao uvijek i svugdje, kroz vremena najstrašnijih, tisućgodišnjih lutanja i gonjenja svojih. Govoreći o status in statu, nemam namjere da na Židove bacim krivicu. Pitam se samo: što je upravo taj status in statu? u čemu je njegova vječno nepromjenljiva ideja, i što je bit te ideje?

Bilo bi teško, a i nemoguće o tome govoriti u kratkom članku, nemoguće i stoga, što nisu još došla vremena ni sati bez obzira na proteklih četrdeset stoljeća — da čovječanstvo kaže završnu riječ o tom velikom narodu. No ipak, ne ulazeći u bit i dubinu predmeta, mogle bi se bar neke oznake toga status in statu navesti, bilo i samo vanjske. Te su oznake slijedeće: odvojenost i

otkinutost od svega, što nije židovsko, isključivost, vjera u to, da u svijetu opstoji jedan jedini moćni narod — Židovi, dok druge, ako i opstoje, treba ipak smatrati kao da ne opstoje. »Odijeli se od svih naroda, izgradi svoju posebnost, i znaj da ćeš tada biti jedini u Boga! Ostale pak uništi ili pretvori u svoje robove, ili ih eksploatiraj. Vjeruj u pobjedu nad cijelim svijetom, vjeruj da će ti se svi pokoriti. Neka ti se gade svi, i ni s kim se ne druži. I ako izgubiš zemlju svoju, i političku osobnost svoju, ako budeš rasijan po cijeloj zemlji i među sve narode, svejedno — vjeruj u ono, što ti je obećano, jednom za uvijek, vjeruj da će se tako dogoditi, a međutim živi, ujedinjuj se, eksploatiraj i čekaj, i čekaj...« Eto, u čemu je bit ideje toga status in statu. Zatim, razumije se, opstoje još i unutarnji, možda i tajanstveni zakoni, koji tu ideju čuvaju.

Kažete na to vi, gospodo obrazovani Židovi i moji oponenti: »Sve je to izmišljotina! A ako i opstoji status in statu, (to jest, ako je prije opstojao, jer sad su samo još tragovi tu), onda su samo progoni doveli do njega, progoni su ga stvorili, progoni vjerski srednjovjekovni, pa i prijašnji, pojavio se taj status in statu samo radi samozaštite. A ako se još produžuje, naročito u Rusiji, to je zato, što Židov još nije stekao prava, koja ima Rus«. A ja evo kako mislim: i kad bi Židov bio izjednačen u pravima s Rusom, ne bi se nipošto odrekao svoga status in statu. Pripisivati status in statu samo progonima i potrebi samozaštite — nije točno. Nedostajalo bi strpljenja za samozaštitu kroz dugih četrdeset stoljeća! Dojadilo bi čuvati sebe toliko vremena. Najjače

civilizacije svijeta nisu se održale ni za polovicu od četrdeset stoljeća, gubile su svoju političku snagu i plemenski oblik. Nije tu samozaštita glavni razlog, nego jedna ideja, koja vuče, pokreće i nosi, nešto silno, svjetsko i duboko, o čemu čovječanstvo možda još nema snage da kaže posljednju riječ — kao što sam uostalom već rekao.

Da je religiozni karakter u toj ideji presudan, nema sumnje. — Providnost nad tim narodom, pod imenom prvobitnog Jahvea, nastavlja, u skladu sa svojim idealom i svojim zavjetom, voditi svoj narod nepokolebljivom cilju — to je jasno. Ne može se, ponavljam, ni zamisliti Židov bez Boga. I ja ne vjerujem obrazovanim Židovima ateistima! Svi su oni jedno, i Bog zna, šta još čeka svijet od obrazovanog židovstva! U djetinjstvu sam čitao i slušao o Židovima legendu: da oni još uvijek čekaju Mesiju, svi, počev od najobičnijeg Židova do najučenijeg, filozofa i kabaliste — rabina, svi oni vjeruju, da će ih Mesija ponovno skupiti u Jeruzalemu, i baciti pred njihove noge cijeli svijet. I da zato Židovi u golemoj većini biraju jedno zanimanje — trgovinu zlatom, i svim onim, što se brzo pretvara u zlato, da ih Mesija ne bi zatekao u pravoj domovini, da se posjedom ne bi vezali za zemlju tuđinaca, nego da imaju sve samo u zlatu i dragocjenostima, kako bi to lakše sa sobom ponijeli, kada

zasja, zasvijetli zrak zorice,
zazvuče cimbal i timpan i cjevčica
i zlato i blago i svetinje
krenu u stari hram Palestinski.

Sve sam to, ponavljam, slušao kao legendu, ali vjerujem, da ta vjera u biti opstoji u svih Židova kao instinktivno neodoljiva čežnja. I da bi se sačuvala jedna takva vjera, potrebno je, razumije se, da se sačuva i najstroži status in statu. On se i čuva. Dakle, ne samo progoni, nego je i ideja bila i ostala razlog za status in statu...

Židovi zapomažu, kako su toliko stoljeća bili ugnjetavani i progonjeni; kako su i sad ugnjetavani i proganjani, i kako o tome treba da vode računa oni, koji osuđuju židovski narod. Lijepo! vodit ćemo o tome računa. Možemo čak dokazati, da su se u školovanom sloju ruskog naroda više puta čuli glasovi u prilog Židova. A Židovi, jesu li oni uzimali, i uzimaju li u obzir Ruse; uzimaju li u obzir toliko stoljeća progona i ugnjetavanja, koje je podnosio ruski narod? Je li moguće tvrditi, da je ruski narod podnio manje jada i zala u svojoj prošlosti nego Židov? Je li moguće tvrditi, da nije baš Židov bio onaj, koji se udruživao s ruskim goniteljima, da nije Židov, kupujući u doba ropstva ruski narod, bio i sam ruski gonitelj? Svega je toga bilo; to je povijest i povijesna činjenica, ali mi nikad nismo čuli, da bi se Židovi zbog toga kajali — a optužuju ruski narod, što njih nedovoljno voli... Vide se Židovi u Rusiji sada i na takvim mjestima, gdje se prije nikad nisu viđali. Ali se Židovi i dalje žale na mržnju i potištenost. Iako možda nisam dubok poznavatelj židovskog života, jedno znam sigurno, i mogu se prepirati oko toga s kim bilo, a to je: da naš narod nema naročitu, apriornu, glupu, religioznu mržnju prema Židovima, recimo, u smislu onog: »Juda je prodao Krista!« Ako baš

i čujemo to od djece ili nejakih ljudi, cijeli naš narod ipak gleda na Židove bez ikakve mržnje. Pedeset sam godina ja to promatrao. Događalo mi se, da živim s narodom, u masi narodnoj, da spavam po kasarnama i daskama. Bilo je tamo i Židova — i nitko ih nije prezirao, nitko ih nije gonio, ni izbacivao. Kad su se Bogu molili (a Židovi se mole vičući i oblačeći posebno odijelo), nitko se nije čudio, niti im smetao, i nije im se smijao — što je svakako trebalo očekivati od tako gruba naroda kao što su Rusi. Naprotiv, promatrajući Židove, govorili su, »da im vjera nalaže da se tako mole«, i prolazili su mimo njih mirno i gotovo odobravajući. Međutim, isti ti Židovi mnogo su se tuđili od Rusa; nisu htjeli zajedno ni da jedu, gledali su Ruse nekako s visine (i što mislite, gdje? u zatvoru!); uopće, pokazivali su gađenje i nesnošljivost prema ruskom »starosjedilačkom« narodu. Tako isto i po vojničkim kasarnama, i svuda po cijeloj Rusiji: navratite, raspitajte: vrijeđaju li Židova kao Židova, kao Židova zbog vjere i običaja? Nigdje ih ne vrijeđaju, nigdje u cijelom narodu. Naprotiv, uvjeravam vas, i u kasarnama i svuda ruski prosti čovjek i previše vidi i razumije (to ne poriče ni sam Židov), da Židov neće s njim da jede, da mu se Rus gadi, izbjegava ga i ograđuje se od njega koliko ikako može. I, što biva? Namjesto da se Rus uvrijedi zbog toga, naš prosti čovjek mirno kaže: »Takva im je vjera, zbog vjere s nama ne jedu i izbjegavaju nas« — a ne zato, što su zli. I shvativši tako viši uzrok, Rus širokogrudno oprašta Židovu. Katkad je meni padala na pamet ludost, da se pitam: a što bi

bilo, da u Rusiji nije tri milijuna Židova, već Rusa, a Židova osamdeset milijuna? Šta bi bilo od tih Rusa, i kako bi Židovi prema njima postupali? Bi li dali, da se Rusi izjednače s njima u pravima? Bi li im pustili da se slobodno mole? Ne bi li ih odmah pretvorili u robove? I još gore! Ne bi li im i kožu skinuli? Ne bi li ih sasvim iskorijenili, konačno upropastili, kao što su radili s drugim narodima u staro doba, u početku svoje povijesti? ... Uvjeravam vas, u ruskom narodu nema mržnje s predrasudom prema Židovima; ima, međutim, možda nenaklonosti prema njima, osobito ponegdje, i to vrlo jake. Bez toga, čini se, ne može se proći; toga ima, ali to se ne javlja zato, što je Židov Židov, ne iz narodne i religiozne mržnje, nego iz drugih razloga, za koje nije kriv starosjedilački narod, nego baš sami Židovi ...

Pitajte po našim pokrajinama starosjedioce: što pokreće Židove i što ih je pokretalo toliko stoljeća? — dobit ćete jednoglasan odgovor: »N e m i l o s r đ e! To nemilosrđe njih je pokretalo toliko stoljeća; žeđ, da se napiju našeg znoja i krvi!«

I zaista, sva djelatnost Židova u tim našim pokrajinama sastojala se samo u tome, da se starosjedioci dovedu u koliko je moguće bezizlazniji položaj prema njima, a oni da se koriste tamošnjim zakonima. A oni su uvijek nalazili mogućnosti da se koriste pravima i zakonima. Uvijek su znali biti prijatelji onima, od kojih je zavisio narod, u tom smislu bar ne bi trebalo da se jadaju zbog svojih malih prava u usporedbi s pravima domorodaca. Dovoljno su prava Židovi

imali, tih prava nad domorocima. Što je bilo kroz desetljeća i desetljeća i stoljeća i stoljeća — što je bilo s ruskim narodom svuda ondje, gdje su se doseljavali Židovi — o tom svjedoči povijest naših, ruskih pokrajina. Navedite, ako, možete, još neki drugi narod od ruskih inorodaca, koji bi se u tom smislu, smislu užasna djelovanja, mogao uporediti sa Židovima?

Takva naroda nećete naći. Židovi su u tom smislu očuvali svu svoju originalnost među drugim stranim narodima u Rusiji. A razlog je, razumije se, taj njihov status in statu, taj duh, koji odiše nemilosrdnošću prema svemu, što nije židovsko, to nepoštovanje prema ma kojem narodu i plemenu, i prema svakom ljudskom biću, ako ono nije Židov. I kakvo je opravdanje u tome, što narodi na zapadu Europe nisu dali, da ih Židovi podjarme, iz čega, dakle, izlazi, da je ruski narod sam sebi kriv. Zato, što se je ruski narod, pokrajinac, pokazao mnogo slabiji od europskih naroda (a slabiji zbog teških stoljetnih trzavica), zar ga zato sada eksploatacijom treba još jače prignječiti, konačno udaviti, mjesto da mu se pruži pomoć?

Oni se pozivaju na Europu, na Francusku na primjer — no ja držim, da je i tamo bio štetan status in statu. Razumije se, kršćanstvo i njegova ideja pali su tamo ne krivicom Židova, nego krivicom onih naroda, no ipak se mora priznati nadmoć Židova i u Europi, gdje su također zamijenili sve prijašnje ideje svojima. O, naravno, čovjek je oduvijek i kroz sva vremena obožavao materijalizam i bio sklon da vidi i razumije slobodu samo tako, ako sebe osigura kupeći

novac svim sredstvima i čuvajući ga. Ali se te težnje ipak nisu tako otvoreno i tako izazivački uzdizale do višeg principa, kao što je slučaj u našem, devetnaestom stoljeću. »Svatko za sebe, i samo za sebe, i svaki dodir s ljudima samo radi sebe« — to je moralni princip većine sadašnjih ljudi,[1] i ne loših ljudi, nego ljudi radnih, koji ne ubijaju i ne kradu. A nemilosrđe prema nižem staležu, i opadanje bratstva, i eksploatacija sirotinje od bogataša — razumije se, svega je toga bilo i prije, i uvijek, ali se nije uzdizalo na stupanj pravde, i znanosti, nego je kršćanstvo to osuđivalo; sada, naprotiv, to se smatra kao vrlina. Nisu, dakle, uzalud svuda po burzama gospodari Židovi, niti uzalud upravljaju oni kapitalom, niti su uzalud oni vlasnici svih kredita, ponavljam, nisu uzalud oni bogovi cijele međunarodne politike!

Što će biti ubuduće, znaju Židovi: bliži se njihovo carstvo, njihovo potpuno carstvo! Bliži se konačna pobjeda one ideje, pred kojom će se ukloniti osjećaj čovjekoljublja, žeđ za istinom, kršćanski osjećaji, nacionalni osjećaji, pa čak ponos europskih naroda. Bliži se materijalizam — slijepa, životinjska žudnja za osobnim materijalnim osiguranjem, žudnja za ličnim nagomilavanjem novca svim sredstvima i to će se smatrati kao viši cilj, kao razumno, kao sloboda, mjesto kršćanske ideje spasenja s pomoću što tješnjeg moralnog i bratskog jedinstva ljudi. Netko će se

[1] Osnovna ideja buržoazije, koja je zamijenila pri svršetku prošlog stoljeća prijašnji pogled na svijet, postala je glavna ideja svega današnjeg stoljeća i svega europskog svijeta. — F. M. Dostojevski.

možda nasmijati i reći: tome nisu krivi Židovi. Razumije se, da nisu samo Židovi krivi; ali, ako su Židovi stekli nadmoć u Europi baš onda, kad su tamo uzela maha ta nova njihova načela i kad su ta načela prešla već u moralno opredjeljenje — onda se sigurno može reći, da su Židovi tamo bili od utjecaja. Moji oponenti podvlače: Židovi su, naprotiv, siromašni, svuda su siromašni, a u Rusiji pogotovu, i samo je cvijet židovskog naroda bogat, bankari i kraljevi burza, dok su ostali, gotovo devet desetina, doslovno prosjaci, koji se prebijaju za komadić kruha, koji nude posredništva, traže, da na bilo koji način zarade koji groš. Da, to je, čini mi se, istina. Ali, što to znači? Ne znači li to, da u radu Židova (to jest njihove goleme većine), u eksploataciji njihovoj ima nečeg nepravednog i neprirodnog, nečeg izvještačenog, što samo sobom donosi kaznu. Židov zarađuje kao posrednik, trguje dakle tuđim trudom. Kapital je nagomilani trud; Židov voli trgovati tuđim trudom! Ali, ništa od svega toga ne mijenja nimalo ono, što smo rekli. Zato bogati Židovi sve snažnije i čvršće vladaju čovječanstvom, i žude da svijetu nametnu svoj oblik i svoje biće. Kad se o tome govori, Židovi uvijek viču: I među nama ima dobrih ljudi! O, Bože! Pa zar se sada o tome radi? Nije riječ o dobrim i lošim ljudima. Zar da među Židovima nema i dobrih ljudi? Zar je pokojni pariški James Rotschild bio loš čovjek? Govori se ovdje uopće o židovstvu, i o njihovoj ideji, koja je obuzela sav svijet mjesto »promašenog« kršćanstva...

Svi, Bismarck, Beconsfeeld, francuska revolucija, Gambetta, itd. svi su oni, kao moć, za mene samo varka. I što dalje i duže, to više. Njihov je gospodar, uostalom gospodar sviju, gospodar cijele Europe — ipak samo Židov i njegova banka. Doživjet ćemo mi, da će on jednom staviti svoj veto, i da će kao prašinu otpuhati Bismarcka s njegova mjesta. Židovi i banka vladaju sada[2] svim i svačim: Europom, prosvjetom, cijelom civilizacijom, i socijalizmom. Naročito socijalizmom, jer će njime iščupati iz korijena kršćanstvo i razoriti kršćansku kulturu. I kad više ništa ne ostane do anarhija, i tada će još na vrhuncu svega stajati Židov — jer, dok on propovijeda socijalizam, on, kao Židov, sa svojim sunarodnjacima, ostaje ipak izvan njega. I kad sve bogatstvo Europe propadne, židovska banka će ostati. Tada neka dođe Antikrist, i neka zavlada anarhija...

Europa se nalazi uoči pada, ta vaša Europa, uoči pada općeg i užasnog! Mravinjak, koji se u njoj sazdao bez Crkve i Krista (jer se Crkva tamo, pomutivši svoj ideal, svuda pretvorila u državu) sa, u osnovi, poljuljanim moralnim načelima, načelima, koja su izgubila sve opće i sve apsolutno — taj mravinjak, kažem, sav je potkopan. Nailazi četvrti stalež, lupa, navaljuje na vrata, i ako mu se ne otvori, razbit će vrata. On neće stare ideale, i odbacuje svaki dosad postojeći zakon. Na kompromise, na ustupke neće pristati, podupiračima zgradu neće spasiti. Ustupci samo

[2] Dostojevski izriče svoj subjektivni sud s gledišta svojega vremena. (Primjedba priređivača).

raspaljuju, a on želi sve. Nastat će nešto, što se ne da ni zamisliti. Svi ti parlamentarizmi, sve građanske teorije, koje se sad ispovijedaju, sva sakupljena bogatstva, banke, nauke, Židovi, sve će se to srušiti za jedan trenutak, i otići bestraga — osim, možda, Židova, koji će se jedini snaći kako da rade, tako da će im slom čak ići na ruku. Sve je to »blizu, pred vratima« ...

KRIST I DOSTOJEVSKI

Religija je metafizika i ništa drugo: Credo, quia absurdum. Jer, u stvari, spoznajom prihvaćena, dokazana ili dokazanom smatrana metafizika i nije ništa drugo nego samo filozofija ili učenost. Pod ovim se misli na metafiziku kao na doživljenu stvarnost, na nezamislivo kao na izvjesnost, na nadnaravno kao na stvarni događaj, na život u nestvarnom ali istinitom svijetu. Isus nije drugčije ni jednog časa živio. On nije bio propovjednik morala. Moralku smatrati posljednjim ciljem religije — znači ne poznavati je. A to je baš devetnaesto stoljeće, »prosvjetiteljstvo«, humano filistarstvo. Njemu pripisivati socijalne namjere, znači — na njega huliti... Njegovo naučavanje i nije bilo ništa drugo nego samo napovijed posljednjih stvari: njihovim je slikama stalno bio zaokupljen: početak novog svjetskog doba, silazak nebeskog poslanika, posljednji sud, napovijed jednog novog neba i jedne nove zemlje. Drugačije poimanje religije on nikada i nije imao, a drugačije poimanje nema niti jedno uistinu unutrašnje vrijeme. Religija je u potpunosti metafizika, onostranost, budnost posred svijeta kojemu je samo prednja strana osvjetljena svjedočanstvom čula, religija je život u transcendentnosti i zajedno s njome, pa ondje gdje nedostaje snage za takvu budnost, odnosno, gdje nema snage da se u nju vjeruje, tu je s religijom svršeno. Moje kraljevstvo nije od ovoga svijeta: samo onaj tko ocijeni svu težinu ovakvog stava može shvatiti njegove najdublje izreke.

Tek u kasnija, gradska vremena, koja nisu bila više u stanju prihvatiti takve poglede, preostali dio religioznosti bio je protegnut na svijet vanjskog života, religija je bila zamijenjena humanim osjećajima i duševnim raspoloženjima, a metafizika moralnom propovijedi i socijalnom etikom. U Isusa nalazimo upravo suprotno. »Dajte caru što je carevo« — znači: prilagodite se silama činjeničnog svijeta, trpite, patite i ne pitajte da li su »pravedne«. Važno je samo dušu spasiti. »Pogledajte ljiljane u polju« — to znači: nemojte se mučiti brigom oko bogatstva ili siromaštva. Jedno i drugo vezuju dušu uz brige ovoga svijeta. U izreci: »Morate služiti Bogu ili Mamonu«, pod Mamonom se podrazumijeva sva stvarnost. Plitko je i kukavički u ovom zahtjevu ne vidjeti veličinu...

Tolstoj, građanin i zapadnjak, vidio je u Isusu samo socijalnog etičara, tako da je u pomanjkanju metafizičke snage snizio prakršćanstvo na stupanj socijalno-revolucionarnog pokreta, kao što to čini čitav civilizirani Zapad, koji zna samo dijeliti a ne i odricati se. Dostojevski, koji je bio siromah, a u stanovitim trenucima gotovo svetac, nikada nije mislio na poboljšanje socijalnih prilika, jer — što bi se duši pomoglo time što bi se ukinulo vlasništvo?

Dostojevski ne pripada nikome osim apostolima prakršćanstva. Njegove »Demone« ruska je inteligencija razvikala kao konzervativne. Dostojevski međutim ove konflikte i ne vidi. Za njega i nema uopće nikakve razlike između konzervativnog i revolucionarnog: jedno i drugo je zapadnjačko. Takva duša prelazi preko svega što je socijalno.

Stvari joj ovoga svijeta izgledaju tako beznačajnima, da njihovom poboljšanju ne pridaje nikakvu važnost. Ni jednoj pravoj religiji nije cilj da popravi svijet činjenica...

Religija koja je dospjela do socijalnih problema, prestala je biti religijom. Dostojevski međutim već živi u stvarnosti neposredno predstojećeg religioznog svijeta. Njegova Aljošu nije uspjela shvatiti ni jedna književna kritika, pa ni ruska. Njegov Krist, kojega je uvijek želio opisati, bio bi pravo pravcato evanđelje, poput evanđeljâ prakršćanstva, koja u potpunosti izlaze iz okvira svih antičkih i židovskih literarnih oblika...

(O. Spengler)

NAPOMENA

Izvodi iz romana Dostojevskog citirani su iz izdanja Izdavačkog poduzeća »Znanje« u Zagrebu. (*Idiot* je objavljen u prijevodu Zlatka Crnkovića, a *Braća Karamazovi* u prijevodu Veljka Lukića i Jakše Kušana).

Citat iz *Dnevnika pisca* na str. 48—49. prevela je prof. Darka Božić prema originalu: F. M. Dostojevski, *Dnevnik pisca za 1876. godinu,* Berlin, 1922, naklada I. P. Ladižnikov, str. 51—53. Ostali citati s naznakom iz *Dnevnika pisca* doneseni su na temelju prijevoda Sofije Marinković, Pavla Stevanovića, Sergije Slastikova i Nikole Ljuljka, koji su objavljeni u *Izabranim djelima Dostojevskog* u izdanju Narodne prosvete u Beogradu kao knjiga 14, 30, 34. i 35, a izašli su godine 1931. i 1934.

Izvode iz Spenglerova djela *Propast Zapada* preveo je dr Ivo Donadini prema izdanju: Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes,* II; glava III. A. poglavlje 2. i 6. (Verlagsbuchhandlung Oskar Beck, München, 1922).

S A D R Ž A J

O DOSTOJEVSKOM (Mužić)	5
KRIST	11
ŽIDOVI	51
KRIST I DOSTOJEVSKI (Spengler)	65